

De receptie van buitenlandse literatuur in Nederland in de twintigste eeuw

Mathijs Sanders

NEERLANDISTIEK.NL 07.07g; GEPUBLICEERD: [oktober 2007]

Onlangs heeft een groep letterkundigen van de Universiteit Utrecht, de Radboud Universiteit Nijmegen en het Huygens Instituut in Den Haag een begin gemaakt met de systematische bestudering van de receptie van buitenlandse literatuur in Nederland in de twintigste eeuw.¹ Vertrekpunt is de observatie dat de aanwezigheid van buitenlandse literatuur de vormgeving van de repertoires van Nederlandse actoren (schrijvers, critici, uitgevers, redacteurs, lezers) in sterke mate heeft gekleurd en dat verwaarlozing van dit gegeven tot nu toe een beperkt beeld heeft opgeleverd in de literaire geschiedschrijving, waarin vrijwel alle aandacht uitgaat naar de nationale literaire productie. In verschillende deelstudies is weliswaar aandacht geschonken aan de ontvangst van buitenlandse auteurs en stromingen, maar tot op heden ontbreekt een studie waarin voor een langere periode en op basis van een systeemtheoretische aanpak wordt nagegaan hoe buitenlandse literatuur in Nederland functioneerde.

Het doel van dit onderzoek is tweeledig. In de eerste plaats willen wij nagaan op welke wijze de Nederlandse literatuur en het Nederlandse literaire systeem verweven waren (en zijn) met die uit de omliggende landen en taalgebieden. Een kernvraag is die naar de functie die buitenlandse literatuur had binnen de repertoires van Nederlandse recipiënten. Daarnaast beoogt het onderzoek een theoretische en methodologische vernieuwing van het receptie-onderzoek te bewerkstelligen door de functionele integratie van literatuurwetenschappelijke benaderingen en onderzoeksmethoden. Het onderzoek realiseert dan ook een samenspel van benaderingen uit de polysysteemtheorieën, de literatuur- en cultuursociologie, poëticastudie, vertaalwetenschap, tekstinterpretatie, intertekstualiteit en intermedialiteit.

In september 2006 verscheen een eerste gemeenschappelijke publicatie in de vorm van een themanummer van *Nederlandse letterkunde* onder redactie van Els Andringa, Sophie Levie en Mathijs Sanders: *Het buitenland bekeken. Vijf internationale auteurs door Nederlandse ogen (1900-2000)*. In de inleiding van dat nummer worden de theoretische en methodologische uitgangspunten beschreven op basis waarvan de Nederlandse receptieprofielen zijn opgesteld van Arthur Schnitzler, André Gide, Paul

¹ De kern van deze onderzoeksgroep bestaat thans uit dr. Els Andringa (UU), prof. dr. Ton Naaijken (UU), dr. Frans Ruiters (UU), dr. Ton van Kalmthout (HI), dr. Jan Gielkens (HI), dr. Helleke van den Braber (RU), prof. dr. Sophie Levie (RU), dr. Mathijs Sanders (RU) en prof. Dr. Maarten Steenmeijer (RU).

Valéry, Virginia Woolf en Jorge Luis Borges. Voor een uitwerking van het onderzoekskader en van de wijze waarop het onderzoek zich verhoudt tot bestaande studies binnen en buiten de neerlandistiek verwijs ik naar deze inleiding.² Hier beperk ik mij tot een korte aanduiding van de contouren van het onderzoek.

Een eerste observatie die aan het onderzoek vooraf ging was dat Nederlandse literatuurgeschiedschrijvers zich – vooral waar het de zogenaamde moderne letterkunde betreft - nog altijd hoofdzakelijk bepalen tot een beschrijving van de nationale literaire productie, dit ondanks het feit dat de laatste decennia de aandacht voor de distributie en receptie van literatuur sterk is toegenomen. Onder invloed van systeemtheorieën als die van Itamar Even-Zohar en inzichten uit de cultuursociologie (Siegfried Schmidt, Pierre Bourdieu, Joseph Jurt) is de aandacht verbreed van de literaire tekst als exclusief object van onderzoek naar de infrastructuur van het literaire leven en naar de processen van materiële en symbolische productie, distributie en receptie van wat op enig moment – door processen van waardetoeëning - als literatuur wordt beschouwd. Ons object van onderzoek is niet de ‘Nederlandse literatuur’ in de traditionele betekenis, maar ‘literatuur in Nederland’: literatuur die in het Nederlandse polysysteem functioneerde. Dit perspectief impliceert een forse uitbreiding van het werkveld.

De theoretische basis van het onderzoek wordt gevormd door de polysysteemtheorie, zoals die vanaf de jaren zeventig werd ontwikkeld door Even-Zohar. Kernbegrippen uit diens theorie zijn *systeem* en *repertoire*. Aangezien vooral het repertoirebegrip bij Even-Zohar nogal eens van betekenis en reikwijdte veranderde, waardoor het lastig geoperationaliseerd kon worden, stelde Els Andringa een herdefiniëring voor van dit concept, waardoor het repertoirebegrip beter aansluit op onze literair-historische onderzoeksvragen.³ Een repertoire vatten wij op als de mentale uitrusting van een actor in het literaire systeem. Een repertoire bestaat uit drie in elkaar grijpende componenten: (1) kennis van werken en oeuvres die als referentiepunten fungeren in het literaire denken en handelen; (2) geïnternaliseerde waarden en interesses die ten grondslag liggen aan selecties, classificaties en beoordelingen, die vooral zichtbaar worden in door actoren geëxpliciteerde normen; (3) strategieën en conventies die de communicatie reguleren en die fungeren om bepaalde doelen te realiseren. Dit samengestelde repertoirebegrip laat zich verbinden met inzichten uit onder andere de cultuurgeschiedenis (de functies van buitenlandse literatuur in een levensbeschouwelijk gesegmenteerd systeem), de vertaalwetenschap (vertalingen als creatieve transformaties) en het onderzoek naar intertekstuele en intermediale verwerking van buitenlandse teksten en vertogen.

Binnen het hier geschetste kader richt ik mijn onderzoek op de receptie van twee Franse auteurs die in de jaren twintig en dertig van de twintigste eeuw als ijkpunten golden in het denken over literatuur:

² Els Andringa, Sophie Levie en Mathijs Sanders (themaredactie), ‘Het buitenland bekeken.’ In: *Nederlandse letterkunde* 11, 2006, 3, p. 197-210. De daar geformuleerde theoretische overwegingen zijn meer in detail uitgewerkt door Els Andringa, ‘Penetrating the Dutch Polysystem: The Reception of Virginia Woolf, 1920-2000.’ In: *Poetics Today* 27, 2006, p. 501-568.

³ Andringa, ‘Penetrating the Dutch Polysystem’.

André Gide en Jacques Maritain.⁴ In de oeuvres van deze twee auteurs tekenen zich twee gezichten van het internationale modernisme af: het seculiere modernisme van Gide en het door de neoscholastiek geïnspireerde modernisme van diens katholieke opponent Maritain. Beide schrijvers fungeerden gedurende het Interbellum in de strategische repertoires van (groepen) Nederlandse actoren die hun positie in het literaire systeem legitimeerden en daarbij argumenten aan beide (of een van beide) oeuvres ontleenden. In die legitimatiestrategieën speelde werk en opvattingen van Gide en Maritain een belangrijke rol als referentiepunten.⁵ Verwijzingen naar deze twee Franse auteurs waren dan ook veelal strategisch gemotiveerd: zij staan in het teken van een strijd om de literaire moderniteit, een ideologisch gemotiveerde strijd om de geldigheid van cultuuropvattingen waarvan de uitkomst destijds niet vast stond. In een onderzoek dat beoogt interpretatieve en institutionele benaderingen samen te brengen verdienen mentions van en opinies over buitenlandse schrijvers als Gide en Maritain in het levensbeschouwelijk gesegmenteerde Nederlandse systeem om die reden bijzondere aandacht. Om reductionistische schematisering te voorkomen is het zaak deze mentions en evaluatieve commentaren zorgvuldig te interpreteren met bijzondere aandacht voor complexe argumentaties en tussenposities.

Aangezien de recipiënten van (deze) buitenlandse schrijvers zich bewogen in institutionele netwerken van tijdschriften, uitgeverijen, verenigingen en andere instellingen kent het onderzoek een belangrijke infrastructurele component. Dat institutionele onderzoek reikt verder dan het exploreren van de bekende recenserende tijdschriften en de kleine selectie van gecanoniseerde critici (met als kern de auteurs-critici en het gecanoniseerde discours uit J.J. Oversteegens *Vorm of vent*, 1969). Vanzelfsprekend spelen met betrekking tot het Interbellum beeldbepalende critici als Ter Braak, Du Perron, Marsman, Nijhoff en Vestdijk een belangrijke rol, maar ook critici uit een poeticaal minder polemisch gemarkeerd 'middenveld' blijken een belangrijke rol te spelen bij de receptie, transmissie en vertaling van buitenlandse teksten. Te denken is aan critici die hun taak vooral begrepen als die van gewetensvolle voorlichters en die onder andere om die reden de literair-historische handboeken niet hebben gehaald.⁶ Niet alleen veelvuldig bestudeerde periodieken als *Forum* worden bestudeerd maar ook tijdschriften die als object van onderzoek nog nauwelijks zijn belicht (eerder genoemde recensiebladen als *Den gulden winckel*, *Het Fransche boek*). Ook leert onderzoek naar de rol van academische critici en hun netwerken veel over de relaties tussen Nederlandse intellectuelen en de buitenlandse literaire actualiteit. Bijzonder interessant zijn in dit verband bilaterale genootschappen als het in 1916 opgerichte 'Genootschap Nederland-Frankrijk', waarin de Nederlandse romanistiek zich verzamelde en waarbinnen critici

⁴ Voor een uitwerking verwijs ik naar drie publicaties waarin ik de sporen van deze twee schrijvers in het Nederlandse literaire systeem (deels) in kaart bracht: *Het spiegeland venster. Katholieken in de Nederlandse literatuur, 1870-1940*. Nijmegen 2002; 'Van *Paludes* naar *Moer*. Nijhoff, Gide en de tekst als Europese ruimte.' In: *Nederlandse letterkunde* 11, 2006, 1, p. 1-22; 'Sporen van Proteus. De receptie van André Gide in Nederland tussen 1891 en 1940.' In: *Nederlandse letterkunde* 11, 2006, 3, p. 235-257.

⁵ Over de functie van referentie-oeuvres in de literaire kritiek, zie ook de bijdrage van Floor van Renssen.

⁶ Sophie Levie belicht vanuit dit perspectief de romanist Johannes Tielrooy als criticus van Paul Valéry in Sophie Levie, 'Een Hollands-Franse verwantschap. Johannes Tielrooy als lezer van Paul Valéry.' In: *Nederlandse letterkunde* 11, 2006, 3, p. 258-278.

buitenlandse literatuur en cultuur recipieerden vanuit een met de tijd veranderende ideologische context.⁷

Onderzoek naar de ontvangst van buitenlandse literatuur in Nederland maakt inzichtelijk welke functies buitenlandse literatuur kon hebben binnen een relatief klein literair polysysteem. De Nederlandse literaire actualiteit blijkt ook in de periode tussen de twee wereldoorlogen nauw verbonden met ontwikkelingen en debatten in de omliggende landen. Het onderzoek naar de receptie van buitenlandse literatuur in Nederland komt tenslotte tegemoet aan de veelvuldig geuite en zeer terechte wens binnen de neerlandistiek om het onderzoek naar de geschiedenis van ook de moderne Nederlandse literatuur in een internationaal, comparatistisch kader te verrichten.

⁷ Zie Mathijs Sanders, 'De melodie van het denken. Polemisten en professoren in de literatuurkritiek van het Interbellum: een terreinverkenning.' In: *Tijdschrift voor Nederlandse taal- en letterkunde* 122, 2006, 4, p. 328-347.